A költészet napját ünnepeljük 1964 óta ezen a napon, április 11-én. József Attila születésnapja méltán vált a költészet ünnepnapjává, hiszen ez a sokszor és sokak által értelmezett és átértelmezett költőóriás életművével jól reprezentálja a magyar költészetet.

Akár meg is fordíthatnánk a két dátumot: József Attila akkor született meg országosan elismert költőként, amikor Balatonszárszón kiállították róla a hivatalos halotti bizonyítványt.
A kor- és pályatársak többsége csak a bulvárszenzációként tálalt halálhír után döbbent rá, milyen kivételes életművet alkotott ez a mindaddig csak „jó költő”-ként számon tartott, zavarba ejtően sokféle hangon megszólaló – ezért gyakran félreértett –, posztumusz fölfedezett zseni, akinek életútját kisgyermekkora óta váratlan veszteségek, lelki traumák, különös fordulatok szegélyezték –, s aki egyéni szenvedéseiből egyetemes érvényű költészetet teremtett.

A feleségét és három gyermekét 1908 nyarán hűtlenül elhagyó apa, József Áron sz
appanfőző munkás alakja a „világhiányt” – a rejtőzködő és teremtményei iránt közönyös Istent – megtestesítő motívumként élt tovább fia lírájában. A családfenntartás gondjaiba beleroppant, 1919 karácsonyán rákban meghalt Mama (
Pőcze Borbála
) pedig – az anya–magzat kapcsolat modellje alapján – az individualizációs folyamatot, az egyén és a világ viszonyát metaforizálta az „elvegyüléstől” a „kiválásig”, a gyermekléttől a felnőtté válásig.

A pályakezdő József Attila merőben másképp viszonyult hajdani nélkülözéseihez, mint élete második felében. Kortársai 1929–30-ig „nevető költőként” jellemezték a „csodagyereknek tartott árvát”, akinek tizenhét éves korában jelent meg első kötete, Szépség koldusa címmel, Juhász Gyula pró fétikus előszavával; aki anyja halála után – Jolán nővére előnyösnek látszó házassága révén – polgári környezetben és színvonalon nevelkedhetett: a makói gimnáziumi évek után előbb a szegedi, majd a bécsi egyetemen, később a párizsi Sorbonne-on tanult, és szinte kérkedett „gazdag szenvedéseivel” Nem én kiáltok (1924) és Nincsen apám, se anyám (1929) című kötetei verseiben.

Az „ucca és a föld fia” az egyetemi kurzusok és a szívós önfejlesztés hatására igazi intellektuális költő lett: kivételes verbális képességét, kreativitását és kifinomult fogalmi gondolkodását minden létező stílusban érvényesítette, miközben az ősi lírai tradíciókat a modern törekvésekkel szintetizálta. Egyszerre volt „magyar, de európai”, aki az avantgárd irányzatok, a „tiszta költészet”, az antik versformák, népdalok, regösénekek, a Kalevala, sőt magyar nóták ritmus-, rím- és dallamképletét követve is hitelesen fejezte ki magát.

„Botrányai” már kora ifjúságától kezdve „híressé” tették. Tizenkilenc éves volt, amikor istenkáromlási pert indított ellene az ügyészség Lázadó Krisztus című verse miatt; Horger Antal, a szegedi egyetem konzervatív felfogású nyelvészprofesszora pedig – Tiszta szívvel című verse szellemiségét kifogásolva – eltanácsolta a tanári pályáról. 1930 januárjában Babits Mihály verseskötetét durván kipellengérező „tárgyi kritikai tanulmányt” tett közzé A Toll című polgári radikális folyóiratban – s ezzel önsorsrontó módon maga nehezítette meg költői érvényesülését, hiszen Babits nemcsak a Nyugat főszerkesztője, hanem a Baumgarten Alapítvány főkurátora is volt.

Egész életében mecénásokra szorult, mégsem tudott – s nem is akart – megalázkodóan beilleszkedni a magántulajdon szentségét hirdető és a tömegeket kizsákmányoló, erkölcstelen társadalomba. Kudarcait – különösen a nagypolgári neveltetésű, kiváló intellektuális partnernek ígérkező Vágó Mártával tervezett házasság meghiúsulását – már 1929-ben, úgynevezett népies korszakában, a Bartha Miklós

Társaság tagjaként aktív közéleti tevékenységgel, az Előörs című lapnál pedig vitriolos kritikák írásával feledtette.

1930-ban csatlakozott az illegális kommunista mozgalomhoz: szemináriumokat vezetett, Karl Marx közgazdasági tételeivel forradalmasította a hagyományos proletárlírát, vállalta az illegalitással járó veszélyeket. (Döntsd a tőkét, ne siránkozz című kötete példányait 1931 tavaszán az ügyészség elkoboztatta, Lebukott című verséért pedig bíróság elé idézték.) Élettársat is a mozgalomból választott.
Szántó Judit
munkásnő-szavalóművész – a moszkvai emigrációban élő
Hidas Antal
proletárköltő elvált felesége – otthont teremtett számára, de szellemileg nem tudta inspirálni.

Ekkortájt kezdte meg első pszichoanalitikus kezelését dr. Rapaport Samunál, aki vele stilizáltatta tanulmányköteteit, így a költő egyszerre mélyült el a lélekelemzés szakirodalmában és önnön tudattalanjában. Líráját és fogalmi gondolkodását a fizikai és a szellemi világ rejtett összefüggéseinek kutatása, az ellentétekből gyúrt új minőség létrehozásának a vágya hatotta át. A „mindenséggel mérte magát”, miközben a világhiány betöltésére hivatott művészetről, ihletről és intuícióról, a szemlélhetetlen világegészt láthatóvá tevő műalkotásról elmélkedett (Költészetbölcseleti írások, Irodalom és szocializmus). Prózai művei – például a Hegel, Marx, Freud című, befejezetlen tanulmánya és töredékes gondolatkísérletei – arról tanúskodnak, hogy az „adott világ varázsainak mérnöke” a mélylélektani gondolkodást is az igazságos társadalomért vívott osztályharc szolgálatába kívánta állítani.

Eredeti gondolatait és intellektuális törekvéseit idegenkedve fogadták az illegális mozgalomban. Érthető, ha a méltatlan támadások után a csalódott költő lírája is áthangolódott. Külvárosi éj (1932) című kötetében már nem tömegeket buzdító, agitatív versek sorakoztak, hanem a Mondd, mit érlel…, A város peremén, a Holt vidék elégikus, meditatív, kérdező, önmegszólító költeményei, melyeket A Toll, a kolozsvári Korunk és a Népszava közölt először.

Lírai kedélyváltásához a pszichoanalitikus látásmód adott szemléleti mintát. A tudata mélyén lappangó szorongásokat – a vizuális-tartalmi sűrítménynek tekinthető álomszimbólumok mintájára – fogalmi-képi metaforák nyelvén fejezte ki (Ritkás erdő alatt, Óda, Téli éjszaka, Eszmélet, Kései sirató, Iszonyat). Saját válogatásában megjelent verseskötete, a Medvetánc (1934) már pontosan tükrözi az univerzum mértékegységéhez igazodó, kozmikus érvényű költészet eszményeit.

Az „analízis-függővé” vált költőben egyre kínzóbban éledtek újra a korai megrázkódtatások tetszhalott emlékei. Öcsödi lelencélményei: a szeretetet adó és visszavonó anya iránti ambivalens érzelmek, a nevétől-személyiségétől való megfosztatás traumája, a gyerekkori verések és a falubeli kölykök csúfolása – melyeket akkor élt át, amikor a cselédmunkára kényszerülő Mama 1910–12 között állami gondozásba adta két kisebb gyermekét – olyan versek, prózai művek, mélylélektani följegyzések formájában támadtak pszichodrámaszerűen új életre a múltfaggató költő emlékezetében, mint az Egy kisgyerek sír (1933), a Kései sirató (1934), az Iszonyat (1934). a Levegőt! (1935), a Szabad-ötletek jegyzéke, két ülésben (1936) vagy a Curriculum vitae (1937).

1936 elejétől az általa elnevezett Szép Szó című polgári liberális folyóiratot együtt szerkesztette Ignotus Pállal. Végre költészetét értő és méltányoló baráti körben dolgozhatott, ám labilis idegrendszere ekkorra már elvesztette teherbírását. Indulatáttételes szerelemre gyúlt új terapeutája, a kezelés során anyját mintázó pszichoanalitikusnő, Gyömrői Edit iránt. Az 1936 karácsonyán teljes visszhangtalanságba fulladt Nagyon fáj című kötet versei ennek a rajongásból gyűlölködésbe forduló, zaklatott érzelmi kapcsolatnak állítanak lírai emléket. A képzelet és a valóság világát egyre inkább összemosó költő 1937 elején idegösszeroppanással a Siesta szanatóriumba került.

Alig volt túl az érzelmi energiáit fölemésztő Edit-szerelmen, első látásra beleszeretett a gyógypedagógusnak készülő Kozmutza Flórába, aki Rorschach-tesztet készíttetett vele. József Attila feleségül kérte, s antik mintákat követő, himnikus versekkel udvarolt neki – de a Flóra-ciklus már a reménytelenség bizonyosságával volt terhes. A tévképzeteibe

belebonyolódó, kóros kisebbrendűségi érzéstől szenvedő költő júliusban újra szanatóriumba került – de ott is alkotott: az utolsó percig bizonyítva, hogy nem „őrült”, nem skizofrén, noha a korabeli orvostudomány szintjén erre a diagnózisra alapozták a kezelését. A Költőnk és Kora, a szublimáció tudatosításának formai asszociációk alapján született mesterkölteménye, már az Anyához, a „nagy Űrhöz” készülő lélek rezignált önvallomása volt.

Az Íme, hát megleltem hazámat… kezdetű „sírversét” három nappal halála előtt írta, hogy „munkaképességét” bizonyítsa Flóra előtt, aki a balatonszárszói családi panzióban is meglátogatta, ahol november 4-től – orvosi tanácsra – nővérei ápolták tovább depresszióba süllyedt fivérüket. December 3-án a beteg váratlanul olyan bizakodó és tettre kész lett, mint régen; délután leveleket írt – mint utóbb kiderült: szeretteitől búcsúzott –, este sétára indult, s a szárszói állomáson halálra gázolta egy tehervonat.

„Komor föltámadása”, a haláláért felelőssé tehető „bűnbakok” keresése és életművének politikai kisajátítása több stációban folytatódott. Háromszor exhumálták földi maradványait és hantolták el újra Budapesten, a Kerepesi úti temetőben. 1994. május 17-e óta nyugszik a Mamával és elhalt családtagjaival közös sírban.

Gát utcai szülőháza és a szárszói panzió – földi és szellemi világrajövetelének helyszíne – ma emlékmúzeum, s évtizedek óta az ő tiszteletére ünnepeljük április 11-én a költészet napját. Születésének centenáriumi esztendejét, 2005-öt pedig az UNESCO József Attila-évnek nyilvánította.

Valachi Anna, Kaposvári Egyetem